

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
---------------------------------------	---

ПЕРЕДМОВА	6
------------------------	---

РОЗДІЛ 1 Теоретико-методологічні основи реалізації міждисциплінарного інституту звільнення від кримінальної відповідальності	17
---	----

1.1. Особливості методології дослідження інституту звільнення від кримінальної відповідальності	17
1.2. Особливості стану дослідження кримінально-правових та кримінально-процесуальних проблем реалізації звільнення від кримінальної відповідальності	40
1.3. Звільнення від кримінальної відповідальності, кримінально-процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності: поняття та ознаки	59
1.4. Кримінально-правова класифікація видів звільнення від кримінальної відповідальності: критерії, значення	91

РОЗДІЛ 2 Реалізація звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням з потерпілим, у зв'язку із давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ст.ст. 46, 49 КК): проблеми теорії та законодавства	108
--	-----

2.1. Підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням з потерпілим (ст. 46 КК): проблеми теорії та законодавства	109
2.2. Міждисциплінарний інститут «примирення»: теоретичні та законодавчі проблеми розмежування суміжних категорій	121
2.3. Підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК): проблеми теорії та законодавства	142

РОЗДІЛ 3

Стан відтворення особливостей реалізації звільнення від кримінальної відповідальності у кримінально-процесуальному законодавстві

3.1. Сучасний стан та тенденції реформування кримінально-процесуального законодавства щодо регулювання порядку реалізації спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності	156
3.2. Процесуальний статус окремих суб'єктів кримінально-процесуальних відносин у сфері реалізації звільнення від кримінальної відповідальності: проблеми чинного законодавства	179

РОЗДІЛ 4

Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру: кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти

4.1. Засади та особливості здійснення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх	213
4.2. Підстави, умови та порядок реалізації звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК): проблеми теорії та законодавства	239
4.3. Підстави, умови та порядок застосування примусових заходів виховного характеру (ч. 2 ст. 105 КК): проблеми теорії та законодавства	259
4.4. Умовний характер звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності: стан відповідності законодавства міжнародно-правовим стандартам	292

ВИСНОВКИ	313
-----------------	-----

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	329
----------------------------	-----

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ККУ – Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.

ККУ 1960 р. – Кримінальний кодекс України 1960 р.

КПКУ 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р.

КПКУ 2012 р. – Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2013 р.

м. – місто

ПЗВХ – Примусові заходи виховного характеру

ПВСУ – Пленум Верховного суду України

р. – рік

рр. – роках

РФ – Російська Федерація

ст. – стаття

ст.ст. – статті

ПЕРЕДМОВА

Сучасний період *реформування Основного закону, законодавства* будь-якої галузі характеризується інтенсивністю та суттєвими сутнісними змінами. Важливість цих змін у законодавстві, яке регламентує сферу кримінального правосуддя, полягає у тому, що окремі з них впливають навіть на зміст принципів, загальних засад відправлення кримінального правосуддя, метод регулювання відносин. Змінюються не лише зміст, *навіть сутність окремих кримінально-правових інститутів.*

Проголошення у ст. 3 Основного закону держави – Конституції України людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості та безпеки найвищою соціальною цінністю¹ стало одним з тих поворотних пунктів розвитку всієї системи вітчизняного законодавства, з якими зв'язуються істотні зміни в регламентації діяльності учасників правових відносин в цілому та кримінально-правових і кримінально-процесуальних, зокрема. Такий підхід змушує по-новому поглянути на роль та значення у динаміці кримінального провадження, судового розгляду справи *особистих прав та інтересів потерпілої та обвинуваченої особи, з одного боку, представників державних органів, з іншого.*

У законодавстві та практиці кримінального судочинства України все більше уваги звертається на те, що вирішення соціального конфлікту є не лише результатом застосування покарання, але і примирення, звільнення від кримінальної відповідальності за вказаними в КК України і КПК України підставами. Справедливість судового рішення, щодо людини, яка вчинила кримінальне правопорушення, має базуватися на врахуванні всіх обставин вчиненого діяння та особи винного. Покарання потрібно розглядати, як важливий, але не єдиний і не головний засіб у боротьбі із злочинністю. У кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві України, поряд з покаранням визна-

¹ Конституція України: Офіційний текст. – К.: KM Publishing, 2013. – 96 с.

чені і удосконалюються системи інших засобів впливу на правопорушника, що відповідає принципу диференціації та індивідуальній кримінальній відповідальності.

Проголошення в Основному законі людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості та безпеки найвищою соціальною цінністю в Україні (ст. 3 Конституції України) змушує нас по-новому поглянути на роль та значення *такого міжгалузевого інституту як звільнення від кримінальної відповідальності*, оцінити ступінь впливу на судові рішення позитивної постзлочинної поведінки особи, яка порушила кримінально-правову заборону. *Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства* в частині уточнення змісту, сутності, видів звільнення від кримінальної відповідальності, процесуального порядку їх реалізації відповідає *загальносвітовим тенденціям* пошуку різних цивілізованих засобів для врегулювання кримінально-правових конфліктів, альтернативних по відношенню не лише до покарання, але й кримінальної відповідальності як такої.

Узагальнений підхід до аналізу правової сутності кримінально-правових інститутів звільнення від кримінальної відповідальності дозволяє зауважити про значну роль, яку відіграють ці інституції у корегуванні обсягу потенційної кримінальної відповідальності. Вони стосуються тих випадків, коли вже встановлені та доведені підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності, а отже можна говорити про досягнення щодо цієї особи досить важливої мети кримінального правосуддя – *невідворотність кримінально-правової реакції* держави на вчинений злочин, що не завжди має тягнути невідворотність відповідальності та покарання.

Головна сутність та зміст значної кількості принципів кримінального права та законодавства (гуманізму, економії кримінальної репресії, диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання тощо) відтворюються саме у змісті розглядуваних кримінально-правових інститутів, полягають у доведенні *доцільності існування прогресивної системи у сфері кримінального правосуддя*, коли обсяг прав і свобод винної особи безпосередньо залежить

від її поведінки (на будь-якій стадії притягнення та реалізації кримінальної відповідальності).

Саме *цей міжгалузевий інститут забезпечує* невідворотність кримінально-правового реагування на поведінку особи, яка вчинила злочин (а не невідворотність кримінальної відповідальності), оперативно сприяє відновленню порушеного права та відшкодуванню шкоди, завданої злочинцем, суттєво пом'якшує обсяг кримінальної репресії щодо особи, яка вчинила злочин, зменшує обсяг державних витрат на здійснення кримінального правосуддя. Отже звільнення від кримінальної відповідальності дозволяє реалізувати на практиці принцип економії кримінально-правового та кримінально-процесуального примусу щодо осіб, які не становлять значної суспільної небезпеки, а бо ж втратили (суттєво зменшили) її на час розгляду питання про можливість звільнення. Що дозволяє досягти виправлення винних осіб, відшкодування завданих збитків, усунути шкоду в більш оптимальні терміни, зекономити матеріальні ресурси на здійсненні судочинства.

В чинному кримінальному законодавстві значно поширена сфера застосування звільнення від кримінальної відповідальності, виникли нові інститути та суттєво реформовані традиційні види звільнення. Посилюється значення позитивної посткримінальної поведінки особи на судові рішення щодо обсягу та видів кримінально-правового впливу, можливості звільнення від кримінальної відповідальності взагалі. Набули уточнення та нового змісту кримінально-процесуальні положення, в яких набувають життя різні види звільнення від кримінальної відповідальності. Ці зміни є невід'ємною складовою реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Гуманізація кримінального законодавства в напрямку пом'якшення обсягу суворості кримінально-правового примусу щодо осіб, які вчинили злочин незначного ступеня тяжкості, відтворилася у поширенні сфери застосування загальних видів звільнення на злочини середньої тяжкості. А сучасні тенденції щодо внесення змін та доповнень у Особливу частину КК підтверджує і значне зростання спеціальних видів

звільнення від кримінальної відповідальності, які застосовуються за наявності визначених законом підстав навіть у разі вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. Станом на 2018 р. кількість спеціальних видів звільнення збільшилася з 14 (на час набуття чинності КК 2001 р.) до 23, не враховуючи можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 401 КК. Отже на 39 %.

Історичний підхід до тенденцій, які спостерігаються у правозастосуванні, зокрема в судовій практиці щодо застосування звільнення від кримінальної відповідальності, за останні п'ятнадцять років, – свідчить на суттєві зміни, як у якісних, так і кількісних показниках. За того часу, коли звільняти від кримінальної відповідальності можна було на підставі акту про помилування, Закону про амністію (до внесення змін у КК у 2011 р.), – вчені (М.І. Ховранок) звертали увагу на присутність корупційної складової у даному процесі. Використання законодавцем, під час визначення підстав, умов та порядку застосування звільнення від кримінальної відповідальності таких оціночних понять як «каяття», «втрата суспільної небезпечності», «можливість виправлення без відбування покарання» призводили до збільшення кримінально-правових норм, які є не чітким, не достатньо визначеним. Відповідно, це надавало можливість для їхнього поширеного тлумачення, посилювало значення суб'єктивного фактору – суддівського розсуду. Тож реалізація принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання практично залежали від нього. Ця теза знаходила підтвердження у певних статистичних даних щодо відправлення кримінального правосуддя у розглядуваній сфері у 2013 році в Україні. Факт нерівності за соціальним статусом у застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності та покарання відтворюється у тому, що кримінальні провадження припинені у 2013 р стосовно 78,8 % директорів та інших службових осіб, які без усяких підстав не сплачували заробітну плату, щодо 58 % осіб, які вчинили службове підроблення, щодо 17,7 % осіб, які розкрадали майно із використанням службового становища (тоді як відсоток осіб, які вчинили звичайну крадіжку, становив 4,5 %). Звільнені від покарання 85,1 % осіб, які засуджені за зловживання службовим становищем, що потягнуло

тяжкі наслідки, 80,2 % осіб, засуджених за отримання неправомірної вигоди тощо².

За офіційною судовою статистикою протягом 2004–2012 рр. постійно збільшувалася частка неповнолітніх осіб, які були звільнені від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням ПЗВХ (2004 та 2005 рр. – на 3,6 %; 2006 р. – на 4,6 %; 2007 р. – на 4,0 %; 2008 р. – на 5,2 %; 2009 р. – на 5,0 %; 2010 р. – на 6,4 %; 2011 р. – на 5,4 %; 2012 р. – на 7,4 %), що розглядалося як підтвердження важливості та поширеності застосування таких стимулюючих заходів кримінально-правового впливу³.

Зміни, яких зазнало кримінальне законодавство та кримінально-процесуальне законодавство за останні десять років (зокрема починаючи з 2011 р. – до сьогодні), набуття чинності новим КПК у 2012 рр. суттєво вплинули на кількісні показники застосування звільнення від кримінальної відповідальності (у бік їхнього істотного зменшення). Новели чинного законодавства посилили певні проблеми, які існували і за попереднім законодавством, обумовили виникнення нових проблем. А відповідно актуальності набуває питання ефективності їхньої дії та повноти (чіткості) регулювання відповідної сфери відносин.

Якщо керуватися загальноновизнаною тезою щодо того, що *правозастосування відтворює ефективність регулювання відповідної сфери кримінально-правових, кримінально-процесуальних відносин*, – маємо особливу увагу звернути на те, які тенденції сучасного стану правозастосування відтворюються у кількісних та якісних статистичних показниках, у реальному стані судової практики з застосування звільнення від кримінальної відповідальності.

Результати опрацювання *статистичних даних щодо динаміки та структури кримінальних правопорушень* в Україні за період 2013–

² Хавронюк Н.И. Знаешь ли ты, украинец, за что тебя посадят и сколько дадут?// ZN,UA от 16 января 2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.dt.ua/internal/chi-znayesh-ti-ukrayincuza-scho-tebe-posadyat-i-skilki-dadut-_.html

³ Герасимчук Л.В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спец.: 12.00.08 / Л.В. Герасимчук. – К.: НАВСУ, 2013. – 19 с.

2017 роки надає підставу зазначити, що потенційно сфера можливого застосування звільнення від кримінальної відповідальності (насамперед загальних видів звільнення) є доволі широкою. Адже, якщо орієнтуватися на середній показник, із усієї кількості облікованих кримінальних правопорушень (554 879) – 355 565 (64%) правопорушень – це злочини невеликої та середньої тяжкості, у випадку вчинення яких може постати питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності підстав, визначених у кримінальному законодавстві. До того ж, тяжкість злочину не впливає на можливість застосування спеціальних видів звільнення, передбачених Особливою частиною КК.

Дослідити питання *співвідношення між кількісними показниками застосування різних видів звільнення від кримінальної відповідальності (загальними та спеціальними), регіональних відмінностей* у цьому питанні нам дозволило узагальнення судової практики закриття кримінального провадження зі звільненням від кримінальної відповідальності в м. Одеса, м. Харків, м. Львів за 2013–2017 рр.

Якщо піддати аналізу у сукупності усі ухвали даних судів за ці роки (1621 ухвала), то маємо визначитися із наступними тенденціями в даному питанні.

Співставлення даних по *загальним видам звільнення* свідчать про те, що за кількісними показниками перше місце посідає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням *строків давності*, передбачене ст. 49 КК (у 531 випадку – 32,7%), потім йде звільнення у зв'язку з *примиренням винного* з потерпілим, передбачене ст. 46 КК (у 391 випадку – 24%). У 121 випадках (7,4%) застосовувалося звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із *зміною обстановки* (ст. 48 КК), у 53 випадках (3,2%) – звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК) тощо.

Регіональні особливості щодо *загальних видів звільнення* від кримінальної відповідальності відтворюються у тому, що при збереженні превалюючого значення звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 та ст. 49 КК, тим не менш показники в окремих місцях є досить вражаючими. Так у м. Одесі майже половину

звільнених від кримінальної відповідальності (48 %) становлять особи, звільнені у зв'язку із закінченням *строків давності*. Тоді як у м. Львові та м. Харкові цей показник становить відповідно 34 % та 17 %. Проте у м. Харкові переважає звільнення на підставі ст. 46 КК (майже 32 %). В м. Одесі та м. Львові ці показники є меншими: 24, 6 % та 17, 3 % відповідно.

Значною є частка *застосовуваних спеціальних видів* звільнення, передбачених Особливою частиною КК (212 випадків – 13 %). Це переважно звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК – 50 %), ухилення від сплати податків, зборів, обов'язкових платежів (ст. 212 КК – 28 %), не сплатили заробітну плату, стипендію, пенсію чи інші встановлені законом виплати (ст. 175 КК – майже 10 %). Ці діяння, залежно від наявності кваліфікуючих обставин, можуть бути навіть тяжкими.

Конкретний аналіз та узагальнення змісту безпосередньо тих ухвал, які приймалися судами м. Одеси, Львова та Харкова доводять те, що співвідношення між кількісними показниками загальних та спеціальних видів звільнення є різним: найбільша кількість рішень по застосуванню видів звільнення, передбачених Особливою частиною КК приймалася у м. Харкові – майже щодо кожної п'ятої особи (17 %). Дещо меншою є кількість таких осіб у м. Львові – 15 %. Найменшою у м. Одесі – 6,5 %. До того ж, регіональними особливостями є те, що у м. Одеса серед усіх спеціальних видів звільнення – звільнення на підставі ст. 212 КК становить 63, 6 %. Тоді як у м. Львові переважає вид звільнення на підставі ст. 309 КК – 72, 5 %. В м. Харкові цей вид звільнення дещо є меншим – 44, 5 %. Проте 15 % становлять особи, які звільнені на підставі ч. 6 ст. 258 КК, – вчинили терористичний акт. В інших містах такий вид звільнення не застосовувався.

Вивчення даних щодо направлення прокуратурою Одеської області клопотань щодо звільнення від кримінальної відповідальності за 2015–2017 роки, безпосередньо змісту цих клопотань надає підстави дійти певних висновків щодо правової регламентації їхнього